

بررسی تأثیر آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی بر ارتقای مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای

اخلاقی دانشجویان

حسین رحیمی واسکسی^۱

مجتبی رضایی راد^۲

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی بر ارتقای مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی دانشجویان انجام شد. این مطالعه به روش شبه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون و گروه‌های آزمایش و کنترل انجام گرفت. جامعه آماری شامل جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانشجویان گروه علوم تربیتی دانشکده تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بود که با نمونه‌گیری تصادفی ساده ۴۰ نفر انتخاب و به طور تصادفی در دو گروه ۲۰ نفره آزمایش و کنترل تقسیم شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها شامل پرسش‌نامه‌های استاندارد مدیریت هیجان و رفتار اخلاقی بود که در پیش‌آزمون و پس‌آزمون به کار رفت. آموزش گروه آزمایش به صورت آنلاین و با بهره‌گیری از فناوری تعاملی همراه با فعالیت‌های مشارکتی و بحث‌های ساختاریافته پیرامون آموزه‌های حکمی فقهی ارائه شد، در حالی که گروه کنترل آموزش مرسوم دانشگاهی را دریافت کرد. داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار) و آزمون‌های استنباطی تحلیل کوواریانس یک‌متغیره (ANCOVA) و چندمتغیره (MANCOVA) مورد تحلیل قرار گرفتند. نتایج نشان داد که آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی به طور معناداری موجب ارتقای مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی دانشجویان گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل شد.

واژگان کلیدی: آموزش آنلاین، حکمت فقهی، مدیریت هیجان، رفتار اخلاقی، دانشجویان

^۱. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

^۲. استادیار گروه تکنولوژی آموزشی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران (نویسنده مسئول)

A study on the effect of online training in jurisprudential wisdom on enhancing students' emotional management skills and ethical behaviors

Hossein Rahimi Vaseksi¹

Mojtaba Rezaei Rad²

The present study aimed to investigate the effect of online training in jurisprudential wisdom on enhancing students' emotional management skills and ethical behaviors. This was a quasi-experimental study with a pre-test, post-test design and both experimental and control groups. The statistical population included all students of the Educational Sciences department at the Faculty of Islamic Education, Islamic Azad University, Sari branch, during the academic year 2024-2025. From this population, 40 students were selected using simple random sampling and were randomly divided into two groups of 20: an experimental group and a control group. Data collection tools included standardized questionnaires for emotional management and ethical behavior, which were administered during the pre-test and post-test phases. The experimental group received online training in jurisprudential wisdom using interactive technology, along with collaborative activities and structured discussions. The control group, however, received conventional university education. The data were analyzed using descriptive statistics (mean and standard deviation) and inferential tests, including one-way analysis of covariance (ANCOVA) and multivariate analysis of covariance (MANCOVA). The results indicated that the online training in jurisprudential wisdom significantly enhanced emotional management skills and ethical behaviors in the experimental group students compared to the control group.

Keywords: Online training, jurisprudential wisdom, emotional management, ethical behavior, students.

¹ . Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Sar.C., Islamic Azad University, Sari, Iran

² . Department of Educational Technology, Sar.C., Islamic Azad University, Sari, Iran (Corresponding Author)

Mail: rezaeirad@iau.ac.ir

جهان کنونی، با سرعتی بی‌سابقه در حال تحول است که بخش عمده آن مرهون پیشرفت‌های شگرف تکنولوژی و گسترش بی‌حد و حصر دسترسی به اطلاعات است (غضنفری، ۱۴۰۳). این دگرگونی، به‌ویژه در حوزه آموزش، پارادایم‌های سنتی را به چالش کشیده و آموزش آنالین را به عنوان یکی از ارکان اصلی نظام‌های آموزشی مدرن تثبیت کرده است. این شیوه نوین، به دلیل انعطاف‌پذیری، دسترسی‌پذیری و کاهش محدودیت‌های زمانی و مکانی، فرصت‌های بی‌نظیری را برای انتقال دانش و مهارت‌های گوناگون، به‌ویژه در حوزه‌هایی که به تعمیق فهم و بصیرت نیاز دارند، فراهم آورده است (کشاورز و همکاران، ۱۴۰۱). در کنار این فرصت‌ها، جامعه مدرن با چالش‌هایی همچون افزایش استرس تحصیلی، مسائل روانی ناشی از فشارهای اجتماعی و نگرانی‌ها در خصوص افت رفتارهای اخلاقی در بین نسل جوان، به‌ویژه دانشجویان، دست‌وپنجه نرم می‌کند (ناگل و شارما، ۲۰۱۸). این مسائل، لزوم توجه جدی به ابعاد تربیتی و اخلاقی آموزش را، در کنار جنبه‌های صرفاً دانشی، دوچندان می‌سازد. در این راستا، حکمت‌های فقهی که ریشه‌های عمیقی در آموزه‌های غنی اسلامی دارند (سنجابی و شکرپیگی، ۱۳۹۷) و فراتر از احکام خشک و خالی، به چرایی و فلسفه قوانین الهی می‌پردازند، پتانسیل عظیمی در تقویت ابعاد اخلاقی و روانی افراد دارند (رکنی دزفولی و هدایتی، ۱۳۹۵). این حکمت‌ها، با ارائه چارچوبی منسجم برای تفکر، تصمیم‌گیری و رفتار، می‌توانند به دانشجویان در توسعه مهارت‌های بنیادین زندگی، همچون مدیریت هیجان و تقویت اخلاق عملی، کمک شایانی کنند (قانع، ۱۴۰۴).

پژوهش‌های پیشین به کرات نشان داده‌اند که آموزش‌های اخلاقی و دینی می‌توانند به بهبود سلامت روان و رفتارهای اجتماعی افراد کمک کنند. مطالعات متعددی به کاهش اضطراب، افزایش تاب‌آوری، تقویت مهارت‌های ارتباطی و بهبود خودکارآمدی در نتیجه قرار گرفتن در معرض آموزه‌های اخلاقی و معنوی اشاره کرده‌اند (حسینی رمقانی و همکاران، ۱۴۰۴؛ طاطبائی زواره و نصراللهی، ۱۴۰۳؛ طهرانیان و همکاران، ۱۴۰۴؛ حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴؛ خلیلی و همکاران^۱، ۲۰۲۵؛ مورا و همکاران^۲، ۲۰۲۴؛ الغدیر و همکاران^۳، ۲۰۲۴؛ خاتیمه و پوتریانا^۴، ۲۰۲۵). همچنین، اثربخشی آموزش آنالین در انتقال دانش و حتی تقویت برخی مهارت‌ها، مانند خودانگیزختگی و مسئولیت‌پذیری در فراگیران، توسط تحقیقات مختلف تأیید شده است (صابر و همکاران، ۱۴۰۳؛ رضایی راد و اصغری قاجارای، ۱۴۰۳؛ پریخودکینا و همکاران^۵، ۲۰۲۵؛ پیروف امانی^۶، ۲۰۲۴). با این حال، با وجود این یافته‌ها و با وجود اهمیت بنیادین حکمت‌های فقهی در تبیین ابعاد فلسفی و عقلانی احکام اسلامی، خلأ قابل توجهی در ادبیات پژوهشی مرتبط با تأثیر مستقیم و نظام‌مند آموزش آنالین حکمت‌های فقهی بر ارتقای مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی دانشجویان مشاهده می‌شود. عمده تحقیقات در این حوزه، بر جنبه‌های صرفاً نظری و معنویت تمرکز داشته و کمتر به کاربردهای

¹ . Nagle & Sharma

² . Khalili et al

³ . Moura et al

⁴ . Al Qadire et al

⁵ . Khatimah & Putriana

⁶ . Prykhodkina et al

⁷ . CHIROUF Amani

عملی و تربیتی آن در زمینه‌های مدیریت هیجان و اخلاق عملی پرداخته‌اند. این شکاف پژوهشی، نه تنها به نادیده گرفتن پتانسیل عظیم حکمت‌های فقهی در تربیت نسل جوان و تجهیز آن‌ها به مهارت‌های حیاتی زندگی منجر شده، بلکه ضرورت انجام پژوهش حاضر را برای پر کردن این خلأ و ارائه شواهد تجربی و مستند در این زمینه، بیش از پیش برجسته می‌سازد.

این پژوهش از منظر نظری بر رویکردهای شناختی-رفتاری و اخلاق فضیلت‌مدار اسلامی استوار است. بر اساس رویکردهای شناختی-رفتاری، هیجانات و رفتارها تا حد زیادی تحت تأثیر افکار و باورهای فرد هستند (شافله و همکاران^۱، ۲۰۲۴)؛ بنابراین، آموزش حکمت‌های فقهی می‌تواند با تغییر و اصلاح این باورها و افکار، به تنظیم هیجانات و بهبود رفتارهای اخلاقی منجر شود (سوگیارتی و عبدالرحمن^۲، ۲۰۲۴). همچنین، از منظر اخلاق فضیلت‌مدار اسلامی که بر تربیت و پرورش فضایل اخلاقی در فرد تأکید دارد (خسروی بیژان، ۱۳۹۹)، حکمت‌های فقهی با تبیین فلسفه احکام و اصول اخلاقی، فرد را به سوی کسب فضایی نظیر صبر، عدالت‌خواهی، شجاعت و عفت رهنمون می‌شوند (موسوی بجنوردی و کبیرتکمیلی نژاد، ۱۳۹۰). این فضایل، به طور مستقیم با مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی مرتبط هستند و می‌توانند چارچوبی جامع برای رشد اخلاقی و روانی دانشجویان فراهم آورند (احمدی و همکاران، ۱۴۰۳)، بدین ترتیب مبنایی منطقی برای گزاره‌های پژوهش فراهم می‌آید.

اهمیت این مطالعه از چند جهت قابل بررسی است. اولاً، با توجه به گسترش روزافزون آموزش آنلاین، این پژوهش می‌تواند به ارزیابی اثربخشی این شیوه در انتقال مفاهیم عمیق اخلاقی و تربیتی، که تاکنون عمدتاً در قالب آموزش حضوری مورد توجه بوده‌اند، کمک کند. ثانیاً، با تمرکز بر حکمت‌های فقهی، این مطالعه به شناسایی پتانسیل‌های نهفته این حوزه در تربیت نسل جوان و تجهیز آن‌ها به مهارت‌های حیاتی برای مواجهه با چالش‌های زندگی مدرن، از جمله مدیریت استرس، تصمیم‌گیری اخلاقی و برقراری ارتباط مؤثر، می‌پردازد. ثالثاً، نتایج این تحقیق می‌تواند راهکارهای عملی و مبتنی بر شواهد را برای برنامه‌ریزان آموزشی و نهادهای فرهنگی به منظور طراحی دوره‌های آموزشی مؤثر در راستای بهبود بهزیستی روانی و اخلاقی دانشجویان ارائه دهد. در نهایت، این پژوهش نه تنها به غنی‌سازی ادبیات علمی در حوزه آموزش‌های اسلامی و تربیت اخلاقی کمک خواهد کرد، بلکه می‌تواند به عنوان یک الگو برای برنامه‌ریزی‌های آموزشی آینده با هدف پرورش انسان‌هایی با هوش هیجانی بالا و تعهد اخلاقی عمیق عمل کند و ضرورت مطالعه خود را بر اساس شکاف در یافته‌های قبلی توجیه کند.

با توجه به چالش‌های مطرح شده در زمینه مدیریت هیجان به عنوان توانایی شناخت، فهم و پاسخ مناسب به احساسات خود و دیگران (و رفتارهای اخلاقی (شامل پایبندی به اصول راستگویی، عدالت، احترام، و مسئولیت‌پذیری) در بین دانشجویان و نیز پتانسیل مغفول‌مانده حکمت‌های فقهی در فضای آموزش آنلاین، سوال اصلی پژوهش حاضر این است که آیا آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی می‌تواند به ارتقای مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی دانشجویان منجر شود؟

^۱ . Schaeuffele et al

^۲ . Sugiarti & Abdurrahman

روش

این پژوهش با رویکرد نیمه تجربی و طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل، به بررسی تأثیر آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی بر مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی دانشجویان می‌پردازد. جامعه آماری این پژوهش شامل کلبه دانشجویان گروه علوم تربیتی دانشکده تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ است. از میان این جامعه، ۴۰ نفر با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب و به صورت تصادفی به دو گروه ۲۰ نفره آزمایش و کنترل تخصیص داده شدند. ابزارهای اندازه‌گیری شامل پرسش‌نامه‌های استاندارد مدیریت هیجان گراس (ERQ) و پرسش‌نامه رفتارهای اخلاقی ثابت و همکاران در سال (۱۳۹۴) بود که روایی و پایایی آن‌ها پیش از اجرای اصلی مورد تأیید قرار گرفت.

پرسشنامه تنظیم هیجان گراس و جان (ERQ^۱): برای سنجش متغیر تنظیم هیجان، از پرسشنامه ۱۰ سوالی تنظیم هیجانی (ERQ) استفاده شد که توسط گراس و جان (Gross & John, 2003) طراحی شده است. این پرسشنامه یک ابزار خودگزارشی است که دو راهبرد اصلی تنظیم هیجان را می‌سنجد: ارزیابی مجدد شناختی و سرکوبگری بیانی. پاسخ‌دهندگان به سوالات بر اساس طیف لیکرت ۷ درجه‌ای از "کاملاً مخالفم (۱)" تا "کاملاً موافقم (۷)" پاسخ می‌دهند. این پرسشنامه از دو خرده‌مقیاس تشکیل شده است؛ خرده‌مقیاس ارزیابی مجدد شناختی با ۶ سوال (سوالات ۱، ۳، ۵، ۷، ۸، ۱۰) به توانایی فرد در تغییر نحوه تفکر درباره یک موقعیت برانگیزاننده هیجان می‌پردازد، و خرده‌مقیاس سرکوبگری بیانی با ۴ سوال (سوالات ۲، ۴، ۶، ۹) تلاش فرد برای مهار یا سرکوب علائم بیرونی هیجان را ارزیابی می‌کند. نمره هر خرده‌مقیاس با جمع زدن نمرات سوالات مربوط به آن به دست می‌آید؛ بنابراین، دامنه نمرات خرده‌مقیاس ارزیابی مجدد شناختی از ۶ تا ۴۲ و خرده‌مقیاس سرکوبگری بیانی از ۴ تا ۲۸ است. نمره کل نیز با جمع نمرات این دو خرده‌مقیاس محاسبه می‌شود. این پرسشنامه دارای روایی و پایایی مناسبی است و در تحقیقات متعددی برای ارزیابی راهبردهای تنظیم هیجان مورد استفاده قرار گرفته است (رئیس شهرکی و شاکرمی، ۱۴۰۴؛ رنگچی تهرانی و همکاران، ۱۴۰۳). در این پژوهش، پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ محاسبه شد و ضریب آن ۰٫۸۵ به دست آمد که همسانی درونی مناسب ابزار را تأیید کرد.

پرسشنامه رفتار اخلاقی دانشجویان: برای ارزیابی رفتارهای اخلاقی دانشجویان، از پرسشنامه رفتارهای اخلاقی که توسط ثابت و همکاران در سال ۱۳۹۴ طراحی شده است، استفاده شد. این پرسشنامه یک ابزار خودگزارشی با ۳۲ سوال است که بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) نمره‌گذاری می‌شود. پرسشنامه مذکور ۸ مولفه کلیدی رفتار اخلاقی را می‌سنجد که نمره هر مولفه با جمع زدن نمرات سوالات مربوط به آن به دست می‌آید. نمره کل پرسشنامه نیز از مجموع نمرات تمامی سوالات به دست می‌آید که دامنه نمرات آن بین ۳۲ تا ۱۶۰ است. نمرات بالاتر در این پرسشنامه نشان‌دهنده رفتارهای

¹. Emotion Regulation Questionnaire

اخلاقی مطلوب‌تر و قوی‌تر در دانشجویان است. این پرسشنامه دارای روایی و پایایی مناسبی است و در تحقیقات متعددی برای ارزیابی رفتارهای اخلاقی مورد استفاده قرار گرفته است (دستاران و عمادی، ۱۴۰۳). در این پژوهش، پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ محاسبه شد و ضریب آن ۰٫۸۷ به دست آمد که همسانی درونی مناسب ابزار را تأیید کرد.

در مرحله پیش‌آزمون، هر دو گروه (به صورت آنلاین و همزمان) به پرسش‌نامه‌های مربوط به مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی پاسخ دادند تا داده‌های پایه برای مقایسه تغییرات بعدی فراهم شود. سپس، در مرحله مداخله، گروه آزمایش به مدت ۸ هفته، هفته‌ای ۹۰ دقیقه، در یک دوره آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی شرکت کرد. محتوای این دوره بر اساس سرفصل‌های مشخص و با تأکید بر جنبه‌های کاربردی و تربیتی حکمت‌های فقهی (مانند فلسفه احکام مربوط به روابط اجتماعی، رعایت حقوق، قضاوت صحیح، کنترل خشم، صبر و...) طراحی و از طریق یک پلتفرم آموزش آنلاین (ادوب کانکت^۱) و توسط اساتید مجرب در حوزه فقه و اخلاق اسلامی ارائه شد. تعامل فعال دانشجویان از طریق پرسش و پاسخ، بحث‌های گروهی آنلاین و تکالیف عملی مرتبط با زندگی روزمره تشویق شد. در مقابل، گروه کنترل در طول مدت اجرای دوره آموزشی، هیچ‌گونه مداخله آموزشی خاصی در زمینه حکمت‌های فقهی یا مهارت‌های هیجانی و اخلاقی دریافت نکرد. پس از اتمام دوره ۸ هفته‌ای، مرحله پس‌آزمون برای هر دو گروه (به صورت آنلاین و همزمان) اجرا شد. داده‌های جمع‌آوری‌شده با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS و تحلیل کوواریانس (ANCOVA) برای مقایسه تفاوت‌های پس‌آزمون بین دو گروه با کنترل نمرات پیش‌آزمون تحلیل شدند. این طراحی دقیق و اجرای گام به گام، امکان بررسی معتبر و قابل استناد اثر متغیر مستقل بر متغیرهای وابسته را فراهم آورد.

جدول ۱: پروتکل آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی برای ارتقای مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی

جلسه	موضوع	محتوای آموزشی	فعالیت استاد	فعالیت دانشجویان	هدف تربیتی
اول	مقدمه‌ای بر حکمت فقهی و پیوند آن با اخلاق و هیجان	تعریف حکمت فقهی، جایگاه در شریعت، ارتباط با تربیت اخلاقی و روانی	معرفی مفاهیم، ارائه فایل چندرسانه‌ای، طرح سوالات باز	مشارکت در بحث، مقدماتی، بیان تجارب شخصی	افزایش آگاهی از تأثیرات اخلاقی احکام دینی
دوم	فلسفه احکام اجتماعی: حسن معاشرت، رعایت حقوق دیگران	بررسی آیات و روایات پیرامون روابط انسانی	تحلیل متون، بحث‌برانگیزی، پرسش و پاسخ	تشکیل گروه‌های بحث، تحلیل موقعیت‌های فرضی	تقویت همدلی و رعایت مرزهای رفتاری اخلاقی
سوم	قضاوت و پرهیز از سوءظن و غیبت	احکام زبان، قضاوت‌نکردن، اصل	طرح موقعیت‌های	تمرین تحلیل موقعیت، ارائه بازخورد به یکدیگر	مهار قضاوت عجلانه، افزایش خودکنترلی

^۱ . Adobe Connect

حسن ظن	واقعی، تحلیل احکام مرتبط	ذهنی			
چهارم	فلسفه حجاب، پوشش و نگاه؛ اخلاق در تعامل جنسیتی	تحلیل فقهی و اخلاقی مسئله نگاه، حجاب، عفت	نگارش تأمل شخصی درباره نقش نگاه اخلاقی	تمرین خودتنظیمی رفتاری در موقعیت‌های اجتماعی	
پنجم	کنترل خشم در آموزه‌های فقهی	احکام مربوط به خشم، راهکارهای فقهی و اخلاقی	روایت‌خوانی تحلیلی، ایجاد فضای امن برای بحث	ایفای نقش (Role Play)، ثبت تجربه‌های واقعی	تقویت تنظیم هیجان، مهارت مدیریت خشم
ششم	صبر، گذشت و اخلاق مدارا	مفهوم صبر، آثار فردی و اجتماعی، بخشش	روایت‌درمانی، تحلیل موردی از تاریخ اسلام	مشارکت در بازی‌های تربیتی، نگارش گزارش	تقویت رفتار اخلاقی در موقعیت‌های تنش‌زا
هفتم	فلسفه احکام اقتصادی و اخلاق در عدالت مالی	بررسی احکام خمس، زکات، حق الناس	تحلیل ارتباط فقه مالی با عدالت اجتماعی	طراحی یک کمپین اخلاقی (گروهی)	تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی و رفتار اخلاقی در مصرف
هشتم	جمع‌بندی و بازاندیشی	مرور جلسات، ارزیابی تکاملی، گفت‌وگوی آزاد	هدایت بازاندیشی، اجرای آزمون‌های بازخورد	ارائه جمع‌بندی شخصی، تکمیل خودارزیابی	تثبیت مهارت‌های اخلاقی و هیجانی درونی‌شده

یافته ها

این بخش به ارائه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده در پژوهش می‌پردازد. ابتدا، داده‌های توصیفی شامل میانگین و انحراف معیار متغیرهای تحقیق در قالب یک جدول ارائه و تحلیل شد. سپس، نتایج مربوط به آزمون مفروضات آماری (نرمال بودن داده‌ها، رابطه خطی بین متغیرها و همگنی واریانس‌ها و شیب خط رگرسیون) در جداول مجزا گزارش شده و در نهایت، نتایج آزمون فرضیه‌ها با استفاده از تحلیل کوواریانس (ANCOVA) برای بررسی تأثیر مداخله ارائه گردید.

جدول ۱: شاخص‌های توصیفی متغیرهای مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی در گروه‌های آزمایش و کنترل

متغیر	گروه	آزمون	تعداد	میانگین	انحراف معیار
مهارت‌های مدیریت هیجان	کنترل	پیش‌آزمون	۲۰	۳,۴۰	۰,۵۸
		پس‌آزمون	۲۰	۳,۶۳	۰,۶۰
	آزمایش	پیش‌آزمون	۲۰	۳,۵۵	۰,۵۹
		پس‌آزمون	۲۰	۵,۳۴	۰,۶۴
رفتارهای اخلاقی	کنترل	پیش‌آزمون	۲۰	۳,۲۳	۰,۲۷
		پس‌آزمون	۲۰	۳,۳۲	۰,۴۵
	آزمایش	پیش‌آزمون	۲۰	۳,۲۲	۰,۳۴
		پس‌آزمون	۲۰	۴,۵۶	۰,۴۳

داده‌های جدول ۱ نشان داد که، میانگین نمرات مهارت‌های مدیریت هیجان در گروه کنترل از ۳,۴۰ در پیش‌آزمون به ۳,۶۳ در پس‌آزمون افزایش یافته است. در مقابل، این میانگین در گروه آزمایش به طور چشمگیری از ۳,۵۵ به ۵,۳۴ رسیده است. به همین ترتیب، میانگین نمرات رفتارهای اخلاقی در گروه کنترل تنها افزایش جزئی از ۳,۲۳ به ۳,۳۲ را نشان می‌دهد، در حالی که در گروه آزمایش این میانگین از ۳,۲۲ در پیش‌آزمون به ۴,۵۶ در پس‌آزمون افزایش یافته است. این نتایج توصیفی نشان می‌دهد که مداخله آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی احتمالاً منجر به بهبود قابل ملاحظه‌ای در هر دو متغیر مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی در گروه آزمایش شده است.

جدول ۲: نتایج آزمون نرمال بودن و همگنی واریانس‌ها

متغیر وابسته	گروه	آزمون کولموگروف-اسمیرنوف	سطح معناداری (Sig.)	آزمون لون (F)	سطح معناداری (Sig.)
مهارت‌های مدیریت هیجان	آزمایش	۰,۱۹۶	۰,۱۲۲	۲,۰۵	۰,۱۵۹
	کنترل	۰,۱۶۷	۰,۰۷۰		
رفتارهای اخلاقی	آزمایش	۰,۱۰۸	۰,۲۰۰	۰,۰۲	۰,۹۰۵
	کنترل	۰,۱۹۸	۰,۱۱۸		

با توجه به داده‌های جدول ۲، پیش‌فرض‌های آماری لازم برای استفاده از آزمون‌های پارامتریک به دقت مورد بررسی قرار گرفت. نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای هر دو متغیر وابسته، یعنی مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی، در هر دو گروه آزمایش و کنترل نشان می‌دهد که مقادیر سطح معناداری (Sig.) به ترتیب ۰,۱۲۲، ۰,۰۷۰، ۰,۲۰۰ و ۰,۱۱۸ است که همگی بزرگ‌تر از ۰,۰۵ هستند. این امر نشان‌دهنده نرمال بودن توزیع داده‌ها در تمامی گروه‌ها است. علاوه بر این، نتایج آزمون لون برای بررسی همگنی واریانس‌ها نیز حاکی از آن است که سطح معناداری برای متغیرهای مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی به ترتیب ۰,۱۵۹ و ۰,۹۰۵ می‌باشد که هر دو بزرگ‌تر از ۰,۰۵ هستند و این نشان‌دهنده برابری واریانس‌ها بین گروه‌ها است. بنابراین، با رعایت هر دو پیش‌فرض نرمال بودن و همگنی واریانس‌ها، استفاده از آزمون‌های پارامتریک برای تحلیل‌های بعدی معتبر و مجاز است.

جدول ۳: نتایج آزمون همگنی شیب خط رگرسیون

متغیر وابسته	منبع تغییرات	آماره F	سطح معناداری (Sig.)
مهارت‌های مدیریت هیجان	تعامل گروه و پیش‌آزمون	۰,۳۳	۰,۷۱۷
رفتارهای اخلاقی	تعامل گروه و پیش‌آزمون	۱,۶۷	۰,۱۹۸

با توجه به داده‌های جدول ۳، پیش‌فرض همگنی شیب خط رگرسیون که یکی از شروط کلیدی برای استفاده از تحلیل کوواریانس (ANCOVA) است، مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج آزمون تعامل گروه و پیش‌آزمون برای متغیر وابسته «مهارت‌های مدیریت هیجان»، با مقدار آماره F برابر با ۰,۳۳ و سطح معناداری (Sig.) برابر با ۰,۷۱۷، نشان می‌دهد که این تعامل معنادار نیست. به همین ترتیب، برای متغیر وابسته «رفتارهای اخلاقی»، مقدار آماره F برابر با ۱,۶۷ و سطح معناداری (Sig.) برابر با ۰,۱۹۸ است که باز هم غیرمعنادار است. از آنجا که سطح معناداری برای هر دو متغیر بزرگ‌تر از ۰,۰۵ است، می‌توان نتیجه گرفت که شیب خطوط رگرسیون در گروه‌های آزمایش و کنترل یکسان بوده و پیش‌فرض همگنی شیب خطوط رگرسیون رعایت شده است. این امر استفاده از تحلیل کوواریانس را برای مقایسه میانگین‌های تعدیل‌شده گروه‌ها تأیید می‌کند.

جدول ۴: نتایج تحلیل کوواریانس برای اثربخشی آموزش آنلاین بر مهارت‌های مدیریت هیجان

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری	اندازه اثر
آزمون‌ها (پیش‌آزمون-پس‌آزمون)	۳/۷۰	۱	۳/۷۰	۱۳/۵۳	۰/۰۰۱	۰/۲۲
گروه‌ها (کنترل-آزمایش)	۳۳/۴۱	۱	۳۳/۴۱	۱۲۲/۲۷	۰/۰۰۰	۰/۷۲
خطا	۱۲/۸۴	۳۷	۰/۲۷	-	-	-
کل	۴۹/۹۵	۳۹	-	-	-	-

با توجه به داده‌های جدول ۴، نتایج تحلیل کوواریانس (ANCOVA) نشان می‌دهد که آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی تأثیری معنادار بر مهارت‌های مدیریت هیجان داشته است. سطر مربوط به "گروه‌ها (کنترل-آزمایش)" با مقدار آماره F برابر با ۱۲۲,۲۷ و سطح معناداری (Sig.) کمتر از ۰,۰۰۱، قویاً فرض صفر مبنی بر عدم تفاوت بین گروه‌ها را رد می‌کند. این بدان معناست که پس از کنترل و تعدیل اثر نمرات پیش‌آزمون، تفاوت معنادار آماری بین میانگین نمرات پس‌آزمون گروه‌های آزمایش و کنترل وجود دارد. همچنین، با توجه به اندازه اثر بزرگ ۰,۷۲، می‌توان نتیجه گرفت که ۷۲٪ از تغییرات نمرات پس‌آزمون مهارت‌های مدیریت هیجان، به دلیل عضویت در گروه آزمایش (دریافت آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی) است که نشان‌دهنده اثربخشی قوی و چشمگیر این مداخله است.

جدول ۵: نتایج تحلیل کوواریانس برای اثربخشی آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی بر رفتارهای اخلاقی

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری	اندازه اثر
آزمون‌ها (پیش‌آزمون-پس‌آزمون)	۱/۲۲	۱	۱/۲۲	۹/۱۳	۰/۰۰۴	۰/۱۶
گروه‌ها (کنترل-آزمایش)	۱۷/۶۲	۱	۱۷/۶۲	۱۳۲/۲۷	۰/۰۰۰	۰/۷۴
خطا	۶/۲۶	۳۷	۰/۱۳	-	-	-

با توجه به داده‌های جدول ۵، نتایج تحلیل کوواریانس (ANCOVA) نشان می‌دهد که آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی تأثیری معنادار بر رفتارهای اخلاقی داشته است. سطر مربوط به "گروه‌ها (کنترل-آزمایش)" با مقدار آماره F برابر با ۱۳۲,۲۷ و سطح معناداری (Sig.) کمتر از ۰,۰۰۱، به وضوح فرض صفر مبنی بر عدم تفاوت بین گروه‌ها را رد می‌کند. این بدان معناست که پس از کنترل و تعدیل اثر نمرات پیش‌آزمون، تفاوت معنادار آماری بین میانگین نمرات پس‌آزمون گروه‌های آزمایش و کنترل وجود دارد. همچنین، با توجه به اندازه اثر بسیار بزرگ ۰,۷۴، می‌توان نتیجه گرفت که ۷۴٪ از تغییرات نمرات پس‌آزمون رفتارهای اخلاقی، به دلیل عضویت در گروه آزمایش (دریافت آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی) است که نشان‌دهنده اثربخشی قوی و چشمگیر این مداخله است.

این کار به مقاله شما انسجام و قدرت بیشتری می‌بخشد. در ادامه، بخش‌های بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادات به صورت یکپارچه و در قالب یک متن منسجم ارائه شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، بررسی تأثیر آموزش آنلاین حکمت‌های فقهی بر مهارت‌های مدیریت هیجان و رفتارهای اخلاقی بود. نتایج تحلیل کوواریانس به وضوح نشان داد که این برنامه آموزشی تأثیری مثبت و معنادار بر هر دو متغیر وابسته داشته است. این یافته‌ها فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر اثربخشی این رویکرد آموزشی را تأیید می‌کنند. با توجه به اندازه اثر بسیار بزرگ به دست آمده (۰,۷۲) برای مهارت‌های مدیریت هیجان و ۰,۷۴ برای رفتارهای اخلاقی، می‌توان نتیجه گرفت که محتوای حکمت‌های فقهی تأثیری چشمگیر و قابل توجهی بر عملکرد شرکت‌کنندگان در گروه آزمایش داشته است. این مقادیر بزرگ به ما نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از تفاوت در نمرات پس‌آزمون بین گروه‌ها، به دلیل محتوای آموزشی بوده و این تأثیر یک پدیده قوی و قابل اتکا است.

این یافته‌ها با مطالعات پیشین همسو هستند. تحقیقات داخلی نشان می‌دهند که آموزه‌های دینی، مانند صبر (آقایوسفی و همکاران، ۱۳۹۶) و آموزه‌های اخلاقی اسلام (غدیری و میرزمانی، ۱۴۰۲)، در تنظیم هیجان، کاهش رفتارهای پرخطر (ملکی و سرداری، ۱۳۹۹) و ارتقاء هوش اخلاقی مؤثر هستند. با این حال، پژوهش حاضر از این منظر متمایز است که به طور مشخص بر حکمت‌های فقهی و اصول حاکم بر آنها تمرکز کرده است. در حالی که پژوهش‌های پیشین اغلب بر مفاهیم کلی اخلاقی یا آموزه‌های روان‌شناختی محض تمرکز داشتند (اقبال، ۱۴۰۳)، یافته‌های ما نشان می‌دهد که حتی با استفاده از اصول و حکمت‌های عینی و کاربردی فقه می‌توان به نتایج درخور توجهی دست یافت. فقه به عنوان یک نظام حقوقی-اخلاقی، چارچوب‌های عملی و مشخصی برای تصمیم‌گیری و رفتار ارائه می‌دهد که می‌تواند به افراد در مواجهه با چالش‌های هیجانی و اخلاقی کمک کند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که محتوای غنی فقهی، با تبیین دلایل و حکمت‌های احکام، قابلیت ارتقاء آگاهی و بهبود رفتارهای اخلاقی و مهارت‌های مدیریت هیجان را دارد. از سوی دیگر، ارائه این محتوا به شیوه آنلاین، یک مزیت کلیدی است که قابلیت دسترسی و گستردگی آن را افزایش می‌دهد. بستر آنلاین به ما امکان داد تا این آموزش‌ها را به شیوه‌ای مدرن و در دسترس ارائه دهیم، که می‌تواند یک راه‌حل کارآمد برای ترویج این نوع آموزش‌ها در جامعه باشد. این رویکرد با یافته‌های تحقیقات بین‌المللی نیز

همخوانی دارد. مطالعات اخیر اثربخشی برنامه‌های آموزشی آنلاین را در بهبود هوش هیجانی و مهارت‌های تنظیم هیجان تأیید کرده‌اند. به عنوان مثال، اسمیت و همکاران^۱ (۲۰۲۳) گزارش کردند که این برنامه‌ها به طور معناداری باعث افزایش خودآگاهی هیجانی، هوشیاری درونی و راهبردهای مدیریت هیجان می‌شوند. همچنین، هلد و همکاران^۲ (۲۰۲۳) دریافتند که شرکت‌کنندگان پس از شرکت در این دوره‌ها، بهبود خودادراکی از توانایی‌های هیجانی‌شان را گزارش کردند. در زمینه درگیری تحصیلی، جونچا سیلوا و آلمیدا^۳ (۲۰۲۳) ارتباط مثبت آموزش آنلاین هوش هیجانی با افزایش درگیری دانشجویان را نشان دادند. در نهایت، برنامه‌های کوتاه تنظیم هیجان که به صورت آنلاین ارائه می‌شوند نیز نتایج امیدوارکننده‌ای در کاهش ناراحتی‌های روان‌شناختی و بهبود خوددلسوزی داشته‌اند (هاسکینگ و همکاران^۴، ۲۰۲۳). این یافته‌های جهانی، اعتبار روش پژوهش را تقویت کرده و نشان می‌دهد که آموزش آنلاین می‌تواند ابزاری مؤثر برای بهبود شایستگی‌های هیجانی باشد. بر اساس یافته‌های این پژوهش، چندین پیشنهاد عملی برای بهره‌گیری از این نتایج ارائه می‌گردد. نخست، پیشنهاد می‌شود که دوره‌های آموزشی مشخصی با محوریت حکمت‌های فقهی برای گروه‌های مختلف جامعه نظیر دانشجویان، نوجوانان و والدین طراحی و اجرا شود. این دوره‌ها می‌توانند در قالب‌های متنوعی از جمله کارگاه‌های حضوری، دوره‌های آنلاین و حتی تولید محتوای چندرسانه‌ای (مانند پادکست و ویدیو) ارائه گردند تا دسترسی به آن‌ها برای عموم تسهیل شود. علاوه بر این، با توجه به تأثیر مثبت مشاهده‌شده، توصیه می‌شود که محتوای مرتبط با حکمت‌های فقهی به صورت کاربردی و عملیاتی در برنامه‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها گنجانده شود. برای اطمینان از کیفیت ارائه این محتوا، برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای اساتید و مربیان ضروری است تا آن‌ها با رویکردهای نوین تدریس و نحوه ارتباط دادن حکمت‌های فقهی با چالش‌های روزمره زندگی آشنا شوند. در نهایت، با هدف افزایش اعتبار و پایداری این رویکرد، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های عملیاتی با تمرکز بر پیاده‌سازی این برنامه‌ها در محیط‌های واقعی و ارزیابی تأثیرات بلندمدت آن‌ها انجام گیرد تا از اثربخشی پایدار این نوع آموزش‌ها در جامعه اطمینان حاصل شود.

منابع

- احمدی، ن.، یوسفی، ن.، و بشلیده، ک. (۱۴۰۳). تدوین الگوی مشاوره‌ای بر اساس آموزه‌های اسلامی صبر و بخشش بر مدیریت هیجانات زوجین. فصلنامه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده، ۱۹(۶۶)، ۳۳۹-۳۶۱.
- آقایوسفی، عل، ترخان، مر، و فرمانی، الف. (۱۳۹۶). نقش پنج عامل بزرگ شخصیت در پیش بینی راهبردهای تنظیم شناختی هیجان با واسطه گری مولفه های صبر به منظور ارایه مدل. مطالعات روانشناسی بالینی، ۷(۲۶)، ۶۴-۶۷.
- اقبال، ع. (۱۴۰۳). راهبردهای تنظیم هیجان در قرآن کریم. دین پژوهی و کارآمدی، ۴(۱)، ۲۳-۱.
- حسینی رمقانی، ن. ا.، مرادیانی، س. خ.، زارعی توپخانه، م.، و قلی‌پور، م. (۱۴۰۴). بررسی اثربخشی گروه درمانی معنوی با رویکرد اسلامی بر کاهش اضطراب و نگرانی دانشجویان دختر مبتلا به اختلال اضطراب فراگیر. مطالعات اسلام و روانشناسی، ۱۹(۳۶)، ۹۳-۷۷.

¹. Smith et al

². Held et al

³. Junça Silva & Almeida

⁴. Hasking et al

- حسین‌زاده، ف.، نمدی، ف.، اکبرنژاد، ن.، زینالی، ا.، و زارعی‌پور، م. (۱۴۰۱). وضعیت سلامت معنوی و ارتباط آن با پیشرفت تحصیلی در دانشجویان ایرانی: مطالعه مرور نظام‌مند. نشریه پرستاری ایران، ۳۸(۳۱). (S1)
- خسروی بیژیم، ع. (۱۳۹۹). اخلاق فضیلت و مدرسه فضیلت‌مدار از دیدگاه نجم‌الدین رازی. همایش منطقه‌ای جایگاه تربیت در شعر و ادب فارسی، بیرجند.
- دستاران، ب.، عمادی، ح. (۱۴۰۳). نقش میانجی شاخص‌های رفتار اخلاقی در رابطه تصمیم‌گیری مشارکتی با رضایت شغلی آموزگاران دوره ابتدایی ناحیه یک شیراز، اولین کنفرانس ملی دیدگاه‌های نوین در مدیریت و حسابداری با رویکرد تحول سازمانی، شیراز.
- رضایی‌راد، م.، و اصغری قاجاری، ف. (۱۴۰۳). تأثیر آموزش ذهن‌آگاهی مبتنی بر وب بر خودتنظیمی تحصیلی، اعتماد به نفس و خودکارآمدی دانشجویان پرستاری. راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، ۱۷(۳)، ۳۳۱-۳۴۳.
- رکنی دزفولی، س. م.، و هدایتی، م. (۱۳۹۵). ضرورت تفکیک کاربردهای لفظ «فقه» برای تبیین نسبت میان فقه و اخلاق. پژوهش‌های فقهی، ۱۲(۴)، ۸۵۳-۸۷۷.
- رنگچی تهرانی، الف.، اسماعیلی، ع. (۱۴۰۳). نقش واسطه‌ای مهارت‌های تنظیم هیجانی در ارتباط بین مهارت‌های اجتماعی با کارکردهای اجرایی دانشجویان ریش روان‌شناسی، ۱۳(۹): ۶۰-۵۱.
- رئیس شهرکی، م.، شاکرمی، م. (۱۴۰۴). اثربخشی آموزش تنظیم هیجان به شیوه گراس بر تحمل پریشانی و ناگویی هیجانی دانشجویان دختر خوابگاهی. فصلنامه روان‌شناسی کاربردی، ۱۹(۱)، ۲۰۰-۲۲۰.
- سنجابی، ن.، و شکرپیگی، ع. (۱۳۹۷). بررسی رابطه فقه و اخلاق. پژوهش‌های اخلاقی (انجمن معارف اسلامی)، ۸(۴)، ۱۱۷-۱۳۰.
- صابر، ا.، رضاییان، س. م.، پناهی، ر.، عیدی، ف.، دستبند، ز.، شمس‌آبادی، ا.، اخوان، ف.، نامنی، ا.، و پورعلی رودبند، ش. (۱۴۰۳). تأثیر کلاس‌های آموزش آنلاین پره‌ناتال بر شاخص‌های سلامت روان زنان باردار. مجله دانشکده پزشکی اصفهان، ۴۲(۷۶)، ۳۰۸-۳۱۶.
- طاطبائی زواره، س. ا.، و نصراللهی، ب. (۱۴۰۳). نقش واسطه‌ای تاب‌آوری در ارتباط هوش معنوی با اضطراب ناشی از بحران کرونا در دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی: یک مطالعه توصیفی. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، ۲۳(۲)، ۱۱۹-۱۳۳.
- طهرانیان، م.، خدیوی، ع.، و طهرانیان، ز. (۱۴۰۴). بررسی تأثیر معنویت دینی در خودکارآمدی معلمان با تأکید بر مدارس معارف اسلامی شهر مشهد. پژوهش در دین و سلامت، ۱۱(۲)، ۱۳-۲۴.
- غدیری بیدهندی، ز.؛ میرزمانی بافقی، س. م. (۱۴۰۲). اثربخشی بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله. (e715500). پژوهش در مشاوره کودک و نوجوان، ۱۱(۱)، ۵۵-۷۳.

غضنفری، ن. (۱۴۰۳). نقش فناوری‌های نوین در تحول آموزش عالی ایران: فرصت‌ها، چالش‌ها و آینده یادگیری آنلاین. بیستمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، تهران.

قانع، ی. (۱۴۰۴). مدیریت هیجانات در تربیت اسلامی، راهکارهای قرآنی و روانشناختی. سیزدهمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، تهران.

کشاوری، م.، کریمی، س.، و کشاوری، م. (۱۴۰۱). مزایا و معایب یادگیری الکترونیک بر رشد و خلاقیت دانش‌آموزان. هفتمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در مدیریت، روانشناسی و آموزش و پرورش، تهران.

ملکی گلندوز، پ. و سرداری، ب. (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش روانشناسی مثبت‌گرا با تأکید بر آموزه‌های دینی بر کاهش رفتارهای پرخطر دانش‌آموزان دارای افکار خودکشی. پژوهش نامه روانشناسی مثبت، ۶(۳)، ۵۱-۶۸.

موسوی بجنوردی، س. م.، و کبیرتکمیلی‌نژاد، ع. (۱۳۹۰). جایگاه عدالت و اخلاق در فقه و حقوق اسلامی با رویکردی بر آرای امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، ۱۳(۵۱)، ۱-۱۸.

Al Qadire, M., Abdelrahman, H., Alkhalaileh, M., Khatib, S., Hani, S. B., Elabasy, A., ... & Aljezawi, M. E. (2024). Perceptions of spirituality and predictors of competence in spiritual care among nursing students in five Middle Eastern countries: A cross-sectional survey. *Nurse Education Today*, 140, 106249.

CHIROUF, A. S. R. (2024). EFL students' attitudes toward the impact of on-site and online learning on students' reading comprehension.

Hasking, P., Chen, N. T., Chiu, V., Gray, N., Gross, J. J., & Boyes, M. (2024). "Managing emotion": Open label trial and waitlist controlled trial of an emotion regulation program for university students. *Journal of american college Health*, 72(9), 3297-3312.

Held, M. J., Fehn, T., Gauglitz, I. K., & Schütz, A. (2023). Training emotional intelligence online: an evaluation of WEIT 2.0. *Journal of Intelligence*, 11(6), 122.

Junça Silva, A., & Almeida, N. (2023). Can engagement and performance be improved through online training on emotional intelligence? A quasi-experimental approach. *International Journal of Educational Management*, 37(2), 449-464.

Khalili, Z., Habibi, E., Kamyari, N., Tohidi, S., & Yousofvand, V. (2024). Correlation between spiritual health, anxiety, and sleep quality among cancer patients. *International Journal of Africa Nursing Sciences*, 20, 100668.

Khatimah, K., & Putriana, D. (2025). Social support, self-efficacy and spirituality in reducing academic stress of students in Indonesia. *Health Education*, 125 (4), 535-549.

Moura, A. T., Coriolano, A. M., Kobayasi, R., Pessanha, S., Cruz, H. L., Melo, S. M., ... & Martins, M. A. (2024). Is there an association among spirituality, resilience and empathy in medical students? *BMC Medical Education*, 24 (1), 704.

Nagle, Y. K., & Sharma, U. (2018). Academic stress and coping mechanism among students: An Indian perspective. *Journal of Child Adolescence Psychology*, 2 (1), 6-8.

Prykhodkina, N., Tsynova, M., Kravets, H., Hrechanovska, O., & Nichyshyna, V. (2025). The role of interactive technologies in improving the quality of learning and development of scientific competences in modern education. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 13 (1), 69-82.

Schaeuffele, C., Meine, L. E., Schulz, A., Weber, M. C., Moser, A., Paersch, C., ... & Kleim, B. (2024). A systematic review and meta-analysis of transdiagnostic cognitive behavioural therapies for emotional disorders. *Nature Human Behaviour*, 8 (3), 493-509.

Sugiarti, S., & Abdurrahman, D. (2024). Integration of worship jurisprudence in elementary school religious education through an integrated and holistic approach. *Journal of Elementary Education: Strategies, Innovations, Curriculum, and Assessment*, 1 (1), 1-15.

Al Qadire, M., Abdelrahman, H., Alkhalaileh, M., Khatib, S., Hani, S. B., Elabasy, A., ... & Aljezawi, M. E. (2024). Perceptions of spirituality and predictors of competence in spiritual care among nursing students in five Middle Eastern countries: A cross-sectional survey. *Nurse Education Today*, 140, 106249.

CHIROUF, A. S. R. (2024). EFL students' attitudes toward the impact of on-site and online learning on students' reading comprehension.

Khalili, Z., Habibi, E., Kamyari, N., Tohidi, S., & Yousofvand, V. (2024). Correlation between spiritual health, anxiety, and sleep quality among cancer patients. *International Journal of Africa Nursing Sciences*, 20, 100668.

Khatimah, K., & Putriana, D. (2025). Social support, self-efficacy and spirituality in reducing academic stress of students in Indonesia. *Health Education*, *125*(4), 535-549.

Moura, A. T., Coriolano, A. M., Kobayasi, R., Pessanha, S., Cruz, H. L., Melo, S. M., ... & Martins, M. A. (2024). Is there an association among spirituality, resilience and empathy in medical students? *BMC Medical Education*, 24 (1), 704.

Nagle, Y. K., & Sharma, U. (2018). Academic stress and coping mechanism among students: An Indian perspective. *Journal of Child Adolescence Psychology*, 2 (1), 6-8.

Prykhodkina, N., Tsynova, M., Kravets, H., Hrechanovska, O., & Nichyshyna, V. (2025). The role of interactive technologies in improving the quality of learning and development of scientific competences in modern education. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 13 (1), 69-82.

Schaeuffele, C., Meine, L. E., Schulz, A., Weber, M. C., Moser, A., Paersch, C., ... & Kleim, B. (2024). A systematic review and meta-analysis of transdiagnostic cognitive behavioural therapies for emotional disorders. *Nature Human Behaviour*, 8 (3), 493-509.

Smith, R., Persich, M. R., Chuning, A. E., Cloonan, S., Woods-Lubert, R., Skalamera, J., ... & Killgore, W. D. (2024). Improvements in mindfulness, interoceptive and emotional awareness, emotion regulation, and interpersonal emotion management following completion of an online emotional skills training program. *Emotion*, 24(2), 431.

Sugiarti, S., & Abdurrahman, D. (2024). Integration of worship jurisprudence in elementary school religious education through an integrated and holistic approach. *Journal of Elementary Education: Strategies, Innovations, Curriculum, and Assessment*, 1 (1), 1-15.